

5 кылааска саха тылын уруогар аннотация

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын биридимийэтин суолтата

Саха тыла 1992 сыллаахха судаарыстыбалыы ыстаатыстанан, суолтата биллэрдик үрдээбитэ. Төрөөбүт тыл – хайа да норуот көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэрillэр улуу нэһилиэстибэтэ, киһи аймах култууратын сүдү сыаннастарыттан биирдэстэрэ. Төрөөбүт тыл – оҕо тулалыыр эйгэтин кыраҕатык билэр-көрөр, чугас дьонун-сэргэтин кытта истинник бодоруһар, иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата сайдар, өбүгэтин үөрэбин утумнуур сүрүн нэһилиэстибэтэ. Төрөөбүт тылынан үөрэби-билиини кэбэҕэстик ылынар, айар-тутар дьоһура уһуктар. Идэни талыыга, араас эйгэҕэ, түгэннэ дьону кытта бодоруһууга, аныгы уопастыбаҕа бэйэ миэстэтин булууга, үтүө сиэргэ-майгыга төрөөбүт тылын үөрэтэн ылбыт билиитэ туһалыыр. Ийэ тыллаах киһи омук дьонун кытта тэҥнээбин билинэн, дынг интэринэлиистии тыы²нна иитиллэр.

Билигин төрөөбүт тыл, бэдэрээссийэ үөрэххэ судаарыстыбалыы ыстандаардын (СБҮСЫ-ФГОС) ирдэбилинэн, уопсай үөрэхтээһин булгуччулаах чааһыгар киирэн, үөрэх төрүт бэдэрээссийэли былааныгар миэстэтэ, үөрэтиллэр чааһа чопчу ыйыллан, суолтата үрдээтэ.

Оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии биридимийэтэ үөрэнээччи тылын-өһүн, өйүн-санаатын сайыннаар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэби инэрэр кыабынан атын биридимийэттэрдээбэр бас-көс балаһыанньаны ылар. Онон төрөөбүт тылы үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгар үөрэхтээһин уопсай туруга тутуруктаах.

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии сыала сорууга:

– төрөөбүт тылы ис сүрэҕиттэн ытыктыырга; араас эйгэҕэ, түгэннэ бодоруһуу үөрүйэбэр, аныгы уопастыбаҕа сиэри-майгыны тутуһууга иитии; төрөөбүт тыл кэрэтин инэри;

– үөрэххэ, күннээби олоххо төрөөбүт тылы олохтоохтук туттарга үөрэтии; бодоруһар үөрүйэбин сайыннарыы, тылын-өһүн сайыннаар баҕатын үөскэтии; үөрэх дэгиттэр дьайыыларын (туох сыал-сорук туруорунан үөрэнэрэ, былаанныыра, тылын-өһүн хонтуруолланара, көннөрүнэрэ; билиини араас тылдыттан, литэрэтиирэттэн БИЭни (биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни), Интэриниэти киллэрэн туран сатаан ылара);

– тылы үөрэтии систиэмэтин, туттулуугун туһунан билиини, тыл истилиистикэли уратыларын инэри; тыл көстүгүн өтө көрөр, ырытар, тэнниир дьоһуру сайыннарыы; тыл саппааһын байыты; литэрэтиирэли нуорманы тутуһарга уһуйуу.

Үөрэх биридимийэтин сүрүн ис хоһооно

Орто сүһүөх оскуолаҕа саха тылын үөрэтии ис хоһооно үөрэх хаамыытыгар сатабылы-үөрүйэби олохсугууга (метапредмет) уонна бары биридимийэккэ туох сыал-сорук турарыгар тирэҕирэр. Маныаха бодоруһууга, тыл үөрэбэр (лингвистика) уонна ытык өйдөбүллэргэ (культуроведческая компетенция) кэмпитиэнсийэлээх сыһыан сайдыахтаах.

Бодоруһуу кэмпитиэнсийэтигэр тылынан уонна суругунан кэпсэтии култуурата, оҕо сааһыгар дьүөрэлээн күннээби олоһор араас эйгэҕэ тылы таба туттуу үөрүйэбэ киирэр. Оҕо туох соруктаах бодоруһара, кэпсэтии кэмигэр үөскээбит быһыыны-майгыны сөпкө сыаналыыра, кэпсэтэр киһитин тылын-өһүн өйдүүрэ, онуоха сөптөөх сыһыаны булан кэпсэтэрэ көстүөхтээх.

Тыл уонна тыл үөрэбин кэмпитиэнсийэтигэр үөрэнээччи тыл үөрэбин туһунан билиитэ, тыл хайдах сайдарын, туттулларын өйдөөн көрүүтэ; сүрүн литэрэтиирэлии нуорманы тутуһута; тыл баайын ханатыыта; араас тылдыты сатаан туһаныыта киирэр.

Ытык өйдөбүл (культуроведческая) кэмпитиэнсийэтигэр төрөөбүт тыл төрүт култуураны көрдөрүү биир көрүнгэ буолара, тыл норуот устуоруйатын кытта ыкса сибээһэ; саха тылын дыкты уратыта; тыл суолтатын төрүт култуураҕа даҕатан быһаарыы киирэр.

Бырагыраамаҕа үөрэнээччи тугу билиэхтээбэ эрэ буолбакка, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа (коммуникативно-деятельностный подход) ыйыллар. Тиэмэ аайы анал бэлиэ баар. I – тыл үөрэбиттэн туох үөрэтиллэрэ, өйдөбүлэ. II – үөрэнээччи шэтин сүрүн көрүнгэрэ, тугу сатыахтааҕа-оноруохтааҕа. III – ситимнээх сана.

Саха тылын үөрэтиигэ үөрэнээччи тугу сатыахтааҕар-оноруохтааҕар (коммуникативно-деятельностный подход) ордук болҕойуу, үөрэх сатабылларын инэрэр (метапредметные результаты) хайысханы тутуһуу, тылы-өһү күннээҕи олоххо дьүөрэлээн туттуу тылы таба туттарга (функциональная грамотность) сүнкэн суолталаах.

Сананы-инэни толору баһылааһын бэлиэтэ: бодоруһууга үөрэх дэгиттэр дьайыылара (санарар сана араас көрүнгүн сатаан туттуу, табаарыстарын, аҕа саастаах дьону кытта бодоруһуу; тылынан уонна суругунан сананы сөпкө өйдөөһүн; саныыр санааны сааһылаан кэпсээһин; тылга-өскө сөптөөх нуорманы, сиэри тутуһуу); билэр-көрөр сатабыл (сүрүнү булуу, холобурдааһын, ситимнээх толкуй, дакаастааһын, араас источниктан наадалаах матырыйаалы булуу, наардааһын); тэринэр-дьаһанар сатабыл (сыалы-соруугу сөпкө туруоруу, сатаан былаанныыра; сатаан хонтуруолланара, көннөрүнэрэ).

Үөрэнээччи сананы-инэни толору баһылааһына, санарар са²натын тупсарыыта саха тылын тутулун уонна араас түгэннэ хайдах туттулларын билиигэ тирэҕирэр. Үөрэх хаамытыгар оҕо тылы ырытыы үөрүйэбэр эрэ буолбакка, тыл култууратыгар үөрэниэхтээх. Ааҕы араас көрүнгүн сатыахтаах, тиэкиһи литэрэтиирэлии нуорманы уонна тыл-өс сиэрин тутуһан сатаан сыымайдыахтаах, көннөрүүхтээх. Онон саха тылын сүрүн оскуолаҕа үөрэтии үөрэнээччи уопсай култууратын таһыма үрдүүрүгэр олук ууруохтаах. Итиннээх тирэҕирэн толору орто оскуола үрдүкү кылааһыгар, орто анал үөрэх кыһатыгар, о.д.а. үөрэххэ салгыы үөрэниэн сөп.

Төрөөбүт тылы орто сүһүөх оскуолаҕа үөрэтии ис хоһоонун сүрүн хайысхалара:
- бодоруһуу култуурата;

- тыл үөрэбин тутуу салааларын туһунан уопсай өйдөбүл: сана дорҕооно, лиэкстикэ, морпологуйа, сиинтэксис;

- сурук култуурата: таба суруйуу уонна сурук бэлиэтэ;

- ситимнээх сананы сайыннарыы (тиэкис туһунан сүрүн өйдөбүл).

Орто сүһүөх оскуолаҕа «Саха тыла» билимнээх үөрэтии түмүгэ

Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии кэмигэр ытык өйдөбүллэри (личностные результаты) инэрин түмүгэ:

1) тыл баайа, кыаҕа, күүһэ – бу омук баайа, кыаҕа, инники кэскилэ буоларын өйдүүр; ийэ тыл киһи ийиитэ уһуктар, өйө-санаата, айар-тутар дьобура сайдар эйгэтэ буолар диэн итэҕэйэр;

2) төрөөбүт ылбыт билиитигэр, тылын баайыгар тирэҕирэн саныыр санаатын холкутук тиэрдэр; санарар санатын кэтээн көрөн сөптөөх түмүк оностор.

Үөрэх сатабылларын (метапредметные результаты) инэрий түмүгэ:

1) санарар санга бары көрүнгүн баһылааһын:

Истии (аудирование) уонна аабы:

- тылынан уонна суругунан иһитиннэрийини сөпкө өйдөөһүн (бодоруһууну, тиэкис тиэмэтин, сүрүн санаатын; сүрүн уонна эбии иһитиннэрийини);

- араас көрүнгүнээх, истииллээх тиэкиһи сатаан аабы;

- араас көрүнгүнээх, истииллээх тиэкиһи сатаан истии;

- араас иһитиннэрийини сатаан булуу, биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни, Интэриниэти киллэрэн туран;

- чопчу тиэмэҕэ матырыйаалы наардааһын; иһитиннэрийини бэйэ көрдөөн булууга, ону сатаан тиэрдии;

- дьон санарар санатын ис хоһоонунан, истиилистикэли уратытынан тэннии тутан быһаары.

Санары уонна сурук:

- үөрэх хаамытыгар туох сыал-сорук турарын сатаан быһаарар (биирдиилээн уонна кэлэктиибинэн), үлэни бэрээдэгинэн аттарар, түмүгүн сатаан сыаналыыр, ону тылынан уонна суругунан сөпкө тириэрдэр сатабыл;

- истибит эбэтэр аахпыт тиэкиһин кылгатын быһаарар (былаан, кэпсээн, кэниспик, аннатаассыйа);

- тиэкис араас көрүнгүн, истиилин тутуһан тылынан уонна суругунан сатаан онорор;

- тиэкискэ ирдэнэр нуорманы тутуһан саныыр санаатын тылынан уонна суругунан сатаан биэрэр; аахпыт, истибит, көрбүт чаччытыгар тус санаатын сатаан этэр;

- монолог (сэхэргээһин, ойуулааһын, тойонноохун) уонна диалог (кэпсэтии сизэрэ, ыйыталаһы, көбүлээһин, санаа атастаһыта уо.д.а.) араас көрүнгүн сатаан туттар;

- киннээ±и олоххо саха тылынан с³пк³ са²ары, лиэкстикэли, кырамаатыкалы, истиилистикэли нуормаларын, сүнньүнэн, туту'ар; таба суруйууга, сурук бэлиэтигэр быраабыла сүрүн ирдэбиллэринэн сирдэтэр;

- дьону кытта кэпсэтиригэр кэпсэтии сизэрин туту'ар; с³пк³ туттан-хаптан алты'ар;

- м³рэх хаамытыгар, киннээ±и олоххо тылын-өһүн хонтуруолланар; сыы'атын-халтытын булан көннөрүнэр; суруйбут тиэкиһин көннөрөр, тупсарар;

- табаарыстарын иннигэр туран кылгас и'итиннэрийи, дакылаат, эрэпэрээт онорор; араас тиэмэни дьүүллэһиигэ көхтөөхтүк кыттар.

2) ылбыт билиитин, сатабылын, үөрүйэҕин киннээҕи олоххо туһанар; төрөөбүт тылын көмөтүнэн атын биридимиэттэри м³рэтэн билии ылар; нуучча, омук тылларын, литэрэтиирэни м³рэтиригэр саха тылыгар үөрэммитин алты'ыннаран.

3) дьону-сэргэни кытта бодору'арыгар, кыттыгас үлэҕэ, тыын суолталаах тиэмэни дьүүллэһиигэ кэпсэтии сизэрин, төрүт култуураны кытта дьүөрэлээн туттар.

Тустаах үөрэх биридимизтин үөрэтийн түмүгэ:

1) тыл сүрүн аналын, саха тыла нуучча тылын кытта судаарыстыбалыы тэн ыстаатыстаабын, тыл норуот култууратын кытта ыкса ситимнээбин, төрөөбүт тыл киһиэхэ уонна уопсастыбаҕа сүнкэн оруоллаабын өйдүүр;

2) төрөөбүт тыл гуманитарнай наукаларга ылар миэстэтин уонна үөрэхтээһиннэ туох суолталаабын өйдүүр;

3) төрөөбүт тыл туһунан билим сүрүн төрүттэрин удумабалыыр;

4) тыл үөрэбин (лингвистика) сүрүг өйдөбүллэрин: тыл үөрэбин салааларын; санарар сана тылынан уонна суругунан бэриллэтин; монолог, диалог көрүннэрин; кэпсэтий, бодоруһуу сиэрин; кэпсэтий, билим, публуустука, дыала-куолу истиилин, уус-уран литэрэтиирэ тылын-өһүн; сана тииптэрин (сэһэргээһин, ойуулааһын, тойонноохун); тиэкиһи билэр;

5) тыл баайын араас дэгэтин өйдүүр, тылынан уонна суругунан алтыһыга сиэри, литэрэтиирэли нуорманы тутуһар;

6) тыл сүрүн көстүгүн, кырамаатыкалы халыыптарын тута билэр, ырытар, тылыгар-өһүгэр сатаан туттар;

7) тылы сатаан ырытар (сана дорҕоонунан, састаабынан, лиэксикэли, морполуогуйалы), сиинтэксисти (ситиминэн, этии чилиэнинэн), иэйиини көрдөрөр сыһыан тыллары сатаан туттар;

8) бодоруһууга синиэһими (лиэксикэли, кырамаатыкалы) сатаан туттуу кэрэтин өйдүүр, тылыгар-өһүгэр туттар;

9) төрөөбүт тыла кэрэтин өйдүүр, уус-уран литэрэтиирэ тиэкиһигэр булан сыаналыыр.

6 кылааска саха тылын уруогар аннотация

1. Саха тылын предметин өйдөбүлэ

Оҕо төрөөбүт тыла үөрэҕи-билиини кэбэҕэстик ылынар, өйө-толкуйа тобуллар, майгыта-сигилитэ олохсуйар, айар-тутар дьоҕура сайдар айылҕаттан айыллыбыт эйгэтэ буолар.

Норуот олоҕун олоҕо, тыына-дьылҕата тылыгар сөнөн сылдьар. Оҕо төрүүбүттэн ийэ тылын эйгэтигэр иитилиннэбинэ, омук кутун-сүрүн, өр үйэлэргэ муспут муударанын этигэр-хааныгар ингэринэр, төрөөбүт тылын, бэйэтин омугун ытыктыыр-харыстыыр киһи буолар.

Хайа да омук тереебут тылын билэр, таптыыр, сыаналыыр кэнчээри ыччатаах буоллабына, тыыннаах буолар, салгыы сайдар, барбарар кыахтанар. Тыл – бутун норуот национальной баайа, кэлэр кэскилэ.

Саха тыла – Саха оскуолатыгар уерэх тыла, билии-керүү терде буолар. Үөрэнээччи тыл үөрэҕин туһунан сүрүн өйдөбүлэ, ситимнээн сангарар үөрүйэҕэ, ырытар-толкуйдуур, онорон көрөр дьоҕура маннай төрөөбүт тыл уруогар олохсуйар. Онтон салгыы оҕо атын үөрэх предметтэрин ис хоһоонун төрөөбүт тылынан ордук чэпчэкитик өйдүүр. Билиитэ-көрүүтэ кэнээн истэбин аайы тылын саппааһа байар, онон атын предметтэри сахалыы уерэтии тереебут тылы баабылырга кемелеер.

Төрөөбүт тылын үчүгэйдик билэр үөрэнээччи ол өйдөбүлүгэр, сатабылыгар, үөрүйэҕэр тирэҕирэн, нуучча тылын, омук тылларын эмиэ түргэнник ууерэтэр. Хас да тылы билэр киһи информацияны ылар, туһанар кыаҕа улам улаатан иһэр.

Ити курдук Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии бары предметтэри үөрэтиини кытта быһаччы ситимнээх, онно акылаат буолар ураты суолтанар. Итинэн сибээстээн Саха тылыгар үөрэтии программата орто оскуоланы бүтэрэр үөрэнээччигэ маннык ирдэбили туруорар:

1. үөрэнээччи улэҕэ-хамнаска, дыалаҕа-куолуга, общественной олоҕхо төрөөбүт тылынан хомоҕойдук кэпсэтэр, санаатын сааһылаан этэр, суруйар.
2. саха тылын үөрэҕин, тыл культуратын туһунан өйдөбүлү ылар, литературнай нуорманы билэр, төрөөбүт тылын барҕа баайын сыаналыыр, сатаан туһанар.
3. ийэ тылын баайынан, кэрэтинэн киэн туттар, төрөөбүт тыла сайдарын туһугар туруулаһар, кэлэр көлүөнэҕэ тириэрдэр ытык истээбин өйдүүр.

2. Төрөөбүт тылы оскуолаҕа үөрэтии түмүк ирдэбилин научнай төрүтэ

- Саха Республикатыгар национальной оскуолалары сангардан сайыннарыы концепцията
- Саха Республикатын оскуолаларыгар тылы үөрэтии концепцията
- Үөрэх дэгиттэр үөрүйэхтэрин сайыннарар концепция (Автордар: Асмолов А.Г. салайбыт бөлөҕө).

3. Үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ

Ытык өйдөбүллэри ингэрии түмүгэ (личностные результаты)

Тус санааны, сыһыаны сайыннарар сатабыл

- ✓ Төрөөбүт тылы үөрэтии суолтатын өйдөөһүн
- ✓ Сизэр-майгы сыаннастарын өйдөөһүн
- ✓ Төрөөбүт тыл чөл туруктаах буоларыгар тус бэйэ оруолун өйдөөһүн
- ✓ Бэйэ омугун билинии
- ✓ Бэйэни сыаналаныы

Төрөөбүт тылы үөрэтии суолтатын өйдөөһүн

- Төрөөбүт тыл көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэр улуу нэһилиэстибэ
- Төрөөбүт тыл омугу сомоҕолуур тыл
- Төрөөбүт тыл – иитиллэр, үөрэнэр, сайдар тыл
- Төрөөбүт тыл уонна төрүт култуура (үгэс) быстыспат ситимнээхтэр

Сизэр-майгы сыаннастарын өйдөөхүн

- Төрөөбүт тыл омок культуратын, сизэрин-майгытын ингэринэргэ көмөлөһөрүн өйдөөхүн
- Сизэр-майгы сыаннастарын, араас өрүттэрин быһаарар тыллары билии
- Сахалыы кэпсэтии сизэрин ингэринии

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

1.Бэйэни салайынар – дьаһанар сатабыл

Тылын сайыннаарар сыалы-соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туох ханнык түмүккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр

Тылы сэрэйэр дьоһуру сайыннарыы

Тылын сайыннаарар баһаны үөскэтии

Хонтуруолланыы

4. Билэр –көрөр сатабыл

Сыалы-соругу таба туруорунуу:

төрөөбүт тылыгар тугу билэрин-билбэтин, тугу ситэри үөрэтиэхтээбин арааран өйдүүр

Сатаан былаанныы:

тылын сайыннаарар туһугар тиһигин быспакка былааннаан, бырайыактаан (тус бырайыага, коллективнай бырайыак) үлэлиир

Түмүгү сылыктааһын:

тылын сайыннаарыгар туох-ханнык түмүккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр

Бэйэни хонтуруолланыы:

- бэйэ санатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр;
- албааа суох сангарарга, санаатын ыпсаран, хомоһойдук этэргэ кыһаллар;
- бэйэ тылыгар-өһүгэр тыл литературнай нуорматын уонна истиил ирдэбилин тутуһар.

Албаһы көннөрүү(коррекция):

- тыл литературнай нуормата уонна истиилэ сангарар эбэтэр суруйар киһи тылыгар төһө сөркө эбэтэр сыһа туттулларын тута «сэрэйэн» билэр, итэҕэһин, албаһын быһаарар, көннөрөр.

Бэйэни сыаналаныы:

- тылын сайыннаарар бағалаах (потребность в совершенствовании собственной речи);
- төрөөбүт тылын барҕа баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүһүн, кыабын толору туһанарга дьулуһар;
- тылын-өһүн бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиһилии этэр, кэпсиир.
- Туох сыаллаах-соруктаах сангарарын-суруйарын чуолкай өйдөөн, дьон өһүгэр-санаатыгар тийимтиэтик санаатын сааһылаан, араас тииптээх туттулук (функциональной) истииллээх тиэкистэри холкутук толкуйдуур
- Тиэкис сүрүн санаатыгар олоһуран, тиэкиһи таба ааттыыр, наадалаах түгэннэ табыгастаах эпиграф талар (ох тыл, өс хоһооно, цитата)
- Тиэкис тиибиттэн көрөн (сэһэргээһин, ойуулааһын, тойонноһун), тиэкис тутулун тутуһар (киириитэ, сүрүн чааһа, түмүгэ), былаанын онорор (кылгас, тэнийбит), микротемаларга бытарытар
- Араас истиилгэ тыл туттуллар уратытын, дэгэтин учуоттаан, сахалыы тутуллаах этиилэри (логичность речи), ойуулуур-дьүһүннүүр ньымалары, тыл баайын (богатство речи), үөрэх, наука тиэрминнэрин, дьыала-куолу тылын-өһүн сопко туттар (уместность речи)

Сангарар үөрүйэх

Төрөөбүттылын дорҕооннорун чуолкайдык, ордук чуолаан сахалыы ураты дорҕооннору сөпкө, литературнай нуорманы тутуһан сангарар. Сангарарыгар сахалыы интонацияны тутуһар. Тыл этэригэр, ааҕарыгар тиэкис интонациятын, туонун сүрүн санааҕа сөп түбэһиннэрэн табатайанар. Түгэниттэн көрөн, санарыы тэтимин сөпкө талар.

Суруйар үөрүйэх

Сахалыы таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин быраабылатын тутуһан суруйар.

Билиини-көрүүнү истэн уонна ааҕан ылар үөрүйэх

Истэр үөрүйэх. Сахалыы араас истииллээх тиэкиһи болҕойон истэр. Истибиттэн туһааннаабы, суолталаабы сурунар, былаанныыр, анал бэлиэлэри туһанан, ис хоһоонун, тутулун схеманан көрдөрөр.

Ааҕар үөрүйэх. Төрөөбүт тылынан суруллубут араас истииллээх тиэкиһи дорҕооннору сөпкө санаран, сахалыы интонацияны тутуһан, сөптөөх тэтиминэн ааҕар. Тиэкиһи туох сыаллаах-соруктаах ааҕарыттан көрөн, аабыы араас көрүнүн сатаан туһанар. Ааҕар кэмигэр тиэкис сүрүн санаатын өйдүүр, наадалаах, туһалаах информацияны араарар. Аахпыт тиэкиһин сүрүн ис хоһоонугар тус сыанабылын (сыһыанын) сатаан этэр.

Сүрүн үөрэнэр үөрүйэх

Сахалыы ууөрэх-наука литературатыттан (тылдьыттартан, ыйынньыктартан, энциклопедиялартан, араас кинигэттэн) туһааннаах информацияны, билиини дөбөннүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр, ситимниир араас ньыманы баһылаабыт. Сахалыы тахсар оҕоҕо-ыччакка аналлаах республика, улуус, оскуола хабьаттарын-сурунаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», «Чолбон», «Илин», «Илгэ», «Байанай», «Далбар Хотун», «Саха сирэ», «Эдэр саас», «Кыым» о.д.а.) тиһигин быспакка ааҕар, радионан, телевизорунан сахалыы биэриилэри сэргээн истэр-көрөр, үөрэтэр, чинчийэр, айар үлэтигэр көдьүүстээхтик туһанар. Интернет нөнүөсахалыы ытытлар араас тэрээһингэ төрөөбүтүл литературнай нуорматын тутуһан, көхтөөхтүк кыттар. Сахалыы үөрэҕи сайыннарар. Интернет сайтартан туһалаах, наадалаах информацияны булан, сөпкө наардаан туһанар. Чинчийэр үлэлэрин компьютерга сахалыы шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир. Төрөөбүт тылын үөрэтэригэр ингэриммит билиитин атын предметтэргэ үөрэнэригэр сатаан туһанар.

Бэлиэни-символы туһанан үөрэнэр үөрүйэх

■ Дорҕоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин, тиэкис анал бэлиэлэрин сатаан туһанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тиэкис моделин онорор. Бэриллибит моделга тирэҕирэн, тылы, этиини толкуйдуур, тиэкиһи айар. Этиини, тиэкиһи көннөрөргө анал корректорскай бэлиэлэри сатаан туһанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, схема, модель, диаграмма көмөтүнэн көрдөрөр. Таблицанан, схеманан, моделинан, диаграммнан көрдөрүллүбүт лингвистическэй билиини өйдүүр уонна кэпсиир.

- Рефлексия. Сыалы-соругу ситиһэр ньымалары уонна усулуобуйалары төһө сөпкө талбытын сыаналыыр. Үлэ хаамыытын сатаан салайар.

5.Бодоруһар сатабыл

-Дьону кытта бииргэ алтыган үөрэнэр, үлэлиир араас ньыманы баһылаабыт (пааранан, бөлөбүнэн, хамаанданан о.д.а)

-Саастыылаахтарын, улахан дьону кытта айымньылаах алтыһы туругар кэбэҕэстик киирэр (продуктивное взаимодействие)

-Биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта таһаарыылаахтык, көдьүүстээхтик үлэлиир үөрүйэхтээх (продуктивное сотрудничество)

-Кэпсэтэр киһитин убаастыыр, сэнээрэр, санаатын болҕойон истэр, ылынар. Ханньык баҕарар эйгэҕэ кэпсэтэригэр дьон болҕомтотун тардар, сэргэситэр, сонурҕатар, көбүлүүр сатабылы табан туһанар. Кэпсэтэр кэмгэ бэйэ көрбүтүн, истибитин, аахпытын сиһилии сэхэргиир.

-Дьон өйдөспөт, тыл тылга киирсибэт буолар төрүөттэрин сөптөөхтүк сыаналыыр, сатаан ырытар, өйдөһүү суолун дөбөннүк тобулар.

Тустаах үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ (предметные результаты)

- Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматическай) тутуһар.
- Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутуһар
- Тиэкис өдөбүлүн, бэлиэтин билэр

- Саныыр санаатын сааһылаан, дьонно өйдөнүмтүөтүк, тийимтиэттик этэр, тиэкис тутулун тутуһан суруйары сатыыр
- Тиэкис тииптэрин араарар
- Монолог, диалог арааһын сатаан туттар
- Бэйэ санатын сатаан хонтуруолланар, тиэкиһин ис хоһоонун, тылын-өһүн сыаналанар, албастарын булар, чочуйар, тупсарар.

6. Бырагыраама тутула, хонтуруол көрүгүнэрэ:

5-9 кылааска үөрэтии ис хоһооно икки сүрүн чааска араасар:

1. **Тыл үөрэбэ**, ол аата тыл тутулун, үгэс буолбут салааларын (лексиканы, фонетиканы, морфологияны, синтаксисы) үөрэтии;
2. **Ситимнээх сана**, ол аата тиэкис тутулун, санарар санна тиибин уонна истиилин билии. Сүрүн оскуолаҕа 8 кылааска саха тылын чааһа маннык үллэрилиннэ:

Кылааһа	6
Уопсай чааһа	105
Кирири тиэмэ	1
Хатылааһын	3
Суругунан үлэ	
Хонтуруолунай үлэ	
Кирири тема	1
Тыл үөрэбэ	50
Синтаксис уонна сурук бэлиэтэ	10
Сыл түмүгүнэн хатылааһын	4
Ситимнээх сана	18

Хонтуруол көрүгүнэрэ

Синтаксис	Истэн, аахпыттан суруйуу Этииһи ырытыы Тургутук
Ситимнээх сананы сайыннарыы	Өйтөн суруйуу Хоһоонноохтук аабыы Аахпыттан суруйуу

7 кылаастарга саха тылыгар үлэ бырагырааматын аннотацията

Кинигэ ааптардара: Саха тыла, 7 кылаас. Г.Г. Филиппов, Г.И. Гурьев, Л.Е. Манчурина, А.Д. Семёнова. „Бичик“ изд. Дьокуускай, 2016.

Бырагыраама сыала-соруга:

– төрөөбүт тылы ис сүрэхтэн ытыктырга; араас эйгэбэ, түгэннэ бодоруһуу үөрүйэбэр, аныгы уопастыбаба сиэри-майгыны тутуһууга иитии; төрөөбүт тыл кэрэтин инэри;

– үөрэххэ, күннээҕи олоххо төрөөбүт тылы олохтоохтук туттарга үөрэтии; бодоруһар үөрүйэҕин сайыннарыы, тылын-өһүн сайыннарар баҕатын үөскэтии; үөрэх дэгиттэр дьайыыларын (туох сыал-сорук туруорунан үөрэнэрэ, былаанныыра, тылын-өһүн хонтуруолланара, көннөрүнэрэ; билиини араас тылдыттан, литэрэтиирэттэн БИЭни (биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни), Интэриниэти киллэрэн туран сатаан ылар);

– тылы үөрэтии систиэмэтин, туттулуутун туһунан билиини, тыл истиилистикэли уратыларын инэри; тыл көстүүтүн өтө көрөр, ырытар, тэнниир дьобуру сайыннарыы; тыл саппааһын байытыы; литэрэтиирэли нуорманы тутуһарга уһуйуу.

Үөрэх бырагырааматыгар миэстэтэ: уопсай үөрэх предметэ. Үлэ бырагыраамата үөрэх былаанынан нэдиэлэбэ 2 чаас 7 кылаастарга, сылга 70 чаас.

Методическэй литэрэтиирэ: СР Үөрэҕин министерствота. Саха тыла 5-9 кылаас. Г.Г. Филиппов, Г.И. Гурьев. Дьокуускай, 2016

8 кылааска саха тылын уруогар аннотация

Саха тылын предметин өйдөбүлэ

Оҕо төрөөбүт тыла үөрэҕи-билиини кэбэҕэстик ылынар, өйө-толкуйа тобуллар, майгыта-сигилитэ олохсуйар, айар-тутар дьоһура сайдар айылҕаттан айыллыбыт эйгэтэ буолар.

Норуот олохтоо олоҕо, тыына-дьылҕата тылыгар сөнөн сылдьар. Оҕо төрүүбүттэн ийэ тылын эйгэтигэр иитилиннэбинэ, омук кутун-сүрүн, өр үйэлэргэ муспут муударанын этигэр-хааныгар ингэринэр, төрөөбүт тылын, бэйэтин омугун ытыктыыр-харыстыыр киһи буолар.

Хайа да омук тереебут тылын билэр, таптыыр, сыаналыыр кэнчээри ыччатаах буоллабына, тыыннаах буолар, салгыы сайдар, барбарар кыахтанар. Тыл – бутун норуот национальнай баайа, кэлэр кэскилэ.

Саха тыла – Саха оскуолатыгар уерэх тыла, били-керуу терде буолар. Уерэнээччи тыл уерэбинтуьунан сурун ейдебулэ, ситимнээн санарар уеруйэбэ, ырытар-толкуйдуур, онорон керер дьоһура маннай тереебут тыл уруогар олохсуйар. Онтон салгыы оҕо атын уерэх предметтэрин ис хобоонун тереебут тылынан ордук чэпчэтик ейдуур. Билиитэ-керуутэ кэнээн истэбин аайы тылын саппааба байар, онон атын предметтэри сахалыы уерэтии тереебут тылы бабылыырга кемелеер.

Тереебут тылын учугэйдик билэр уерэнээччи ол ейдебулугэр, сатабылыгар, уеруйэбэр тирэбирэн, нуучча тылын, омук тылларын эмиэ тургэнник уерэтэр. Хас да тылы билэр киһи информацияны ылар, туанар кыаба улам улаатан ийэр.

Ити курдук Саха тылын оскуолаба уерэтии бары предметтэри уерэтиини кытта быаччы ситимнээх, онно акылаат буолар ураты суолтанар.

Итинэн сибээстээн Саха тылыгар уерэтии программата орто оскуоланы бутэрэр уерэнээччигэ маннык ирдэбили туруорар:

5. уерэнээччи улэбэ-хамнаска, дьыалаба-куолуга, общественной олоххо тереебут тылынан хомоһойдук кэпсэтэр, санаатын саабылаан этэр, суруйар,

6. саха тылын уерэбин, тыл культуратын туьунан ейдебулу ылар, литературнай нуорманы билэр, тереебут тылын барба баайын сыаналыыр, сатаан туанар,

7. ийэ тылын баайынан, кэрэтинэн киэн туттар, тереебут тыла сайдарын туьугар туруулабар, кэлэр келуенэбэ тириэрдэр ытык истээбин ейдуур.

Төрөөбүт тылы оскуолаба уерэтии түмүк ирдэбилин научнай төрүтэ

- Саха Республикатыгар национальнай оскуолалары санардан сайыннарыы концепцията
- Саха Республикатын оскуолаларыгар тылы уерэтии концепцията
- Уорэх дэгиттэр уоруйэхтэрин сайыннаар концепция (Автордар:Асмолов А.Г. салайбыт болоһо)

5. Уорэх предметин уерэтии тумүгэ

Ытык өйдөбүллэри ингэрии түмүгэ (личностные результаты)

Тус санааны, сыһыаны сайыннаар сатабыл

- ✓ Торообут тылы уерэтии суолтатын ойдообун
- ✓ Сиэр-майгы сыаннастарын ойдообун
- ✓ Торообут тыл чол туруктаах буоларыгар тус бэйэ оруолун ойдообун
- ✓ Бэйэ омугун билинии
- ✓ Бэйэни сыаналаныы

Төрөөбүт тылы үөрэтии суолтатын өйдөөһүн

- Торообут тыл колуонэттэн колуонэбэ бэриллэр улуу нэбилиэстибэ
- Торообут тыл омугу сомоболуур тыл
- Торообут тыл – иитиллэр, уерэнэр, сайдар тыл
- Торообут тыл уонна торут култуура (үгэс) быстыспат ситимнээхтэр

Сизэр-майгы сыаннастарын өйдөөһүн

- Торообут тыл омук культуратын, сизэрин-майгытын инэринэргэ комолоһорун ойдообун
- Сизэр-майгы сыаннастарын, араас оруттэрин быһаарар тыллары билии
- Сахалыы кэпсэтии сизэрин инэринии
-

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

1.Бэйэни салайынар – дьаһанар сатабыл

Тылын сайыннаар сыалы-соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туох ханнык тумуккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр

Тылы сэрэйэр дьоһуру сайыннарыы

Тылын сайыннаар баһаны уескэтии

Хонтуруолланыы

3. Билэр –көрөр сатабыл

Сыалы-соругу таба туруорунуу:

торообут тылыгар тугу билэрин-билбэтин, тугу ситэри үөрэтиэхтээбин арааран өйдүүр

Сатаан былаанныы:

тылын сайыннаар туьугар тыьигин быспакка былааннаан, бырайыактаан (тус бырайыага, коллективной бырайыак) улэлиир

Тумугу сылыктаабын:

тылын сайыннаарыгар туох-ханнык тумуккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр

Бэйэни хонтуруолланыы:

- бэйэ санатын оруу кэтэнэр, корунэр;
- албааа суох санарарга, санаатын ыпсаран, хомоһойдук этэргэ кыһаллар;
- бэйэ тылыгар-оьугэр тыл литературнай нуорматын уонна истиил ирдэбилин тутуьар.

Албааы конноруу (коррекция):

- тыл литературнай нуормата уонна истиилэ санарар эбэтэр суруйар кьиы тылыгар тоьо сопко эбэтэр сыыһа туттулларын тута «сэрэйэн» билэр, итэбэьин, албааын быһаарар, коннорор.

Бэйэни сыаналаныы:

- тылын сайыннаар бабалаах (потребность в совершенствовании собственной речи);
- торообут тылын барба баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл кууьун, кыабын толору туьанарга дьулуьар;
- тылын-оьун бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиьилии этэр, кэпсиир.
- Туох сыаллаах-соруктаах санарарын-суруйарын чуолкай ойдоон, дьон ойугэр-санаатыгар тийимтиэтик санаатын сааьылаан, араас тииптээх туттулук (функциональной) истииллээх тиэкистэри холкутук толкуйдуур
- Тиэкис сурун санаатыгар олобуран, тиэкиьы таба ааттыыр, наадалаах тугэннэ табыгастаах эпиграф талар (ох тыл, ос хобооно, цитата)
- Тиэкис тиибиттэн корон (сэьэргэьин, ойуулааьын, тойоннооьун), тиэкис тутулун тутуьар (киириитэ, сурун чааьа, тумугэ), былаанын онорор (кылгас, тэнийбит), микротемаларга бытарьтар
- Араас истиилгэ тыл туттуллар уратытын, дэгэтин учуоттаан, сахалыы тутуллаах этиилэри (логичность речи), ойуулуур-дьуьуннуур ньымалары, тыл баайын (богатство речи), уорэх, наука тиэрминнэрин, дьыала-куолу тылын-оьун сопко туттар (уместность речи)

Санарар уоруйэх

Торообут тылын дорбооннорун чуолкайдык, ордук чуолаан сахалыы ураты дорбооннору сопко, литературнай нуорманы тутууан санарар. Санарарыгар сахалыы интонацияны тутууар. Тыл этэригэр, аабарыгар тиэкис интонациятын, туонун сурун санааба соп түбэиннэрэн таба тайанар. Түгэниттэн корон, санарыы тэтимин сопко талар.

Суруйар уоруйэх

Сахалыы таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин быраабылатын тутууан суруйар.

Билиини-корууну истэн уонна аабаан ылар уоруйэх

Истэр уоруйэх. Сахалыы араас истииллээх тиэкиби болбойон истэр. Истибиттэн туааннаабы, суолталаабы сурунар, былаанныыр, анал бэлиэлэри тууанан, ис хобоонун, тутулун схеманан кордорор.

Аабар уоруйэх. Торообут тылынан суруллубут араас истииллээх тиэкиби дорбооннору сопко санаран, сахалыы интонацияны тутууан, соптоох тэтиминэн аабар. Тиэкиби туох сыаллаах-соруктаах аабарыттан корон, аабыы араас корунун сатаан тууанар. Аабар кэмигэр тиэкис сурун санаатын ойдуур, наадалаах, туыалаах информацияны араарар. Аахпыт тиэкибин сурун ис хобоонугар тус сыанабылын (сыбыанын) сатаан этэр.

Сурун уерэнэр уеруйэх

Сахалыы уорэх-наука литературатыттан (тылдыттартан, ыйынныктартан, энциклопедиялартан, араас кинигэттэн) туааннаах информацияны, билиини добоннук булар, бэлиэтэнэр, түмэр, ситимниир араас ныманы бабылаабыт.

Сахалыы тахсар оҕоҕо-ыччакка аналлаах республика, улуус, оскуола хаыаттарын-сурунаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», «Чолбон», «Илин», «Илгэ», «Байанай», «Далбар Хотун», «Саха сирэ», «Эдэр саас», «Кыым» о.д.а.) тиыгин быспакка аабар, радионан, телевизорунан сахалыы биэриилэри сэргээн истэр-корор, уорэтэр, чинчийэр, айар улэтигэр кодьюустээхтик тууанар.

Интернет нонуо сахалыы ытытлар араас тэрээбиннэ торообут тыл литературнай нуорматын тутууан, кохтоохтук кыттар. Сахалыы уорэби сайыннарар. Интернет сайтартан туыалаах, наадалаах информацияны булан, сопко наардаан тууанар.

Чинчийэр улэлэрин компьютерга сахалыы шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир.

Торообут тылын уорэтэригэр инэрииммит билиитин атын предметтэргэ уорэнэригэр сатаан тууанар.

Бэлиэни-символы тууанан уорэнэр уоруйэх

■ Дорбоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин, тиэкис анал бэлиэлэрин сатаан тууанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тиэкис моделин онорор. Бэриллибит моделга тирэбирэн, тылы, этиини толкуйдуур, тиэкиби айар. Этиини, тиэкиби коннорорго анал корректорскай бэлиэлэри сатаан тууанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, схема, модель, диаграмма комотунэн кордорор. Таблицанан, схеманан, моделинан, диаграмманан кордоруллубут лингвистическэй билиини ойдуур уонна кэпсиир

- Рефлексия. Сыалы-соруугу ситиэр нымалары уонна усулуобуйалары тоҕо сопко талбытын сыаналыыр. Улэ хаамыытын сатаан салайар.

3.Бодорууар сатабыл

-Дьону кытта бииргэ алтыган уорэнэр, улэлиир араас ныманы бабылаабыт (пааранан, болобунэн, хамаанданан о.д.а)

-Саастыылаахтарын, улахан дьону кытта айымныылаах алтыыы туругар кэбэбэстик киирэр (продуктивное взаимодействие)

-Биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта табаарыылаахтык, кодьюустээхтик улэлиир уоруйэхтээх (продуктивное сотрудничество)

-Кэпсэтэр кыитин убаастыыр, сэнээрэр, санаатын болбойон истэр, ылынар. Ханнык бабарар эйгэбэ кэпсэтэригэр дьон болбонтотун тардар, сэргэхситэр, сонурбаттар, кобулуур сатабылы табан тууанар. Кэпсэтэр кэмнэ бэйэ корбутун, истибитин, аахпытын сиыли сээргиир.

-Дьон ойдоспот, тыл тылга киирсибэт буолар торуоттэрин соптоохтук сыаналыыр, сатаан ырытар, ойдобуу суолун добоннук тобулар.

Тустаах үөрэх предметин үөрэтийн түмүгэ (предметные результаты)

- Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматическай) тутууар.
- Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутууар
- Тиэкис ейдебулун, бэлиэтин билэр
- Саныыр санаатын саабылаан, дьонно ейденумтуетук, тийимтиэтикэтэр, тиэкис тутулун тутууан суруйары сатыыр
- Тиэкис тииптэрин араарар
- Монолог, диалог араабын сатаан туттар
- Бэйэ санатын сатаан хонтуруолланар, тиэкибин ис хобоонун, тылын-еьун сыаналанар, алҕастарын булар, чочуйар, тупсарар.

6. Бырагыраама тутула, хонтуруол көрүннэрэ:

5-9 кылааска уерэтийи ис хоһооно икки сурун чааска арахсар:

1. **Тыл үөрэбэ**, ол аата тыл тутулун, угэс буолбут салааларын (лексиканы, фонетиканы, морфологияны, синтаксисы) үөрэтийи;
 2. **Ситимнээх сана**, ол аата тиэкис тутулун, санарар сана тиибин уонна истиилин билии.
- Сүрүн оскуолаҕа 8 кылааска саха тылын чааһа манньк үллэрилиннэ:

Кылааһа	8
Уопсай чааһа	70
Кириити тиэмэ	1
Хатылаабын	3
Суругунан улэ	
Хонтуруолунай улэ	
Кириити тема	1
Тыл үөрэбэ	50
Синтаксис уонна сурук бэлиэтэ	10
Сыл түмүгүнэн хатылааһын	4
Ситимнээх сана	18

Хонтуруол көрүннэрэ

Синтаксис	Истэн, аахпыттан суруйуу Этиини ырытыы Тургутук
Ситимнээх саһаны сайыннарыы	Өйтөн суруйуу Хоһоонноохтук аабыы Аахпыттан суруйуу

9 кылааска саха литературатыгар аннотация

Үөрэх предметин сүрүн ис хоһооно	Тыл — омок биир саамай сүрүн бэлиэтэ. Тыл баайа, кыаҕа күүһэ — бу омок сайдар мэктиэтэ, үүнэр үктэлэ,инники кэскилэ. Төрөөбүт тыл - норуот олорбут олоҕо, тыына –дьылбата, төрөөбүт тыл төрдө-төбөтө.Төрөөбүт тылынан «Саха тылын» уруогун оскуолаҕа үөрэтии оҕо киһилии сиэрдээх буолан иитиллэн тахсыытыгар сүдү оруоллаах. Орто сүһүөх оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии предметэ атын үөрэх предмэттэрин ортотугар үөрэнээччи тылын-өһүн уонна өйүн-санаатын сайыннарар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэҕи инэрэр кыабынан бас-көс балаһыанньаны ылар предмет буолар. Онон бу предмети үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгар орто үөрэхтээһин уопсай туруга, үөрэнээччи салгыы оскуолаҕа ситиһиилээхтик үөрэнэрэ тугулуктаах.Оҕо орто оскуолаҕа үөрэнэр сааһыгар билиитэ-көрүүтэ, тыла-өһө уонна өйө-санаата тэтимнээхтик сайдар, иэйиитэ уонна саныыр санаата судургутук олохсуйар буолан төрөөбүт тылы бу кэмнэ кичэйэн үөрэтии — норуот тыла чөл туруктаах буоларыгар, кэнчээри ыччакка улуу нэһилиэстибэни тириэрдэргэ олус суолталаах. Этиллибиккэ олобуран төрөөбүт тылы уопсай үөрэхтээһин орто сүһүөх таһымыгар үөрэтии сыалын үс хайысхаҕа араарыахха сөп: 1) үөрэнээччигэ төрөөбүт тыл туһунан билиини аан дойду туһунан научнай билии быстыспат сорҕотун быһыытынан инэрии, тыл үөрэҕин сүрүн балаһыанньаларын билиһиннэрии, онно олобуран оҕо билэр-көрөр, толкуйдуур кыабын сайыннарыы; 2) үөрэнээччи дьону-сэргэни кытта төрөөбүт тылынан бодоруһар үөрүйэҕин сана(тыл) култуурата киһи уопсай култууратын быстыспат сорҕото буоларын туһунан өйдөбүлгэ тирэҕирэн сана(тыл) араас үэр (кэпсэтии, суруйуу, ааҕыы, өйтөн айыы, о.д.а.) үөрэтэн салгыы сайыннарыы; 3) үөрэнээччигэ төрөөбүт тыл норуот ытык өйдөбүллэриттэн биирдэстэрэ буоларын быһыытынан ураты харыстабыллаах сыһыаны инэрии, хас биирдии киһи ийэ тылын сайыннарар иэстээҕин өйдөтүү. Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии тыл баайын баһылыырга, үөрэнээччи тылын саппааһын байытарга,тылы үчүгэйдик билэргэ көмөлөөх. Маны таһынан оҕо сацарар сацатын,суруйар дьобурун тупсарар үгэскэ үөрэниэхтээх. Рабочай программа Сахалыы оскуола программатыгар Семенова С.С. Саха тыла.5-11кылаас. – Дьокуускай: Уорэхтээһини сайыннарар ин-тизд-та.-2000с.тирэбирэн оноһулунна.Оҕо тереебут тыла уерэҕи-билиини кэбэҕэстик ылынар, ейе-толкуйа тобуллар, майгыта-сигилитэ олохсуйар, айар-тутар дьобура сайдар айылбаттан айыллыбыт эйгэтэ буолар. Норуот олорбут олоҕо, тына-дьылбата тылыгар сенен сылдыар. Оҕо теруебуттэн ийэ тылын эйгэтигэр иитилиннэбинэ, омок кутун-сурун, ер уйэлэргэ муспут муудараһын этигэр-хааныгар инэринэр, тереебут тылын, бэйэтин омугун ытыктыыр-харыстыыр киһи буолар. Ийэ тыллаах киһи атын омок дьонун кытта тэннээбин билинэн, дьын интернациональной тыынна иитиллэр.
---	--

	Хайа да омук тереебут тылын билэр, таптыыр, сыаналыыр кэнчээри ыччаттаах буоллабына, тыыннаах буола, салгыы сайдар, барбарар кыахтанар. Тыл – бутун норуот национальнай баайа, кэлэр кэскилэ. Саха тыла - саха оскуолатыгар уерэх тыла, билии-керуу терде буолар. Уерэнээччи тыл уерэбин туһунан сурун ейдебулэ, ситимнээн санарар уеруйэбэ, ырытар-толкуйдуур, онорон керер дыбура маннай тереебут тыл уруогар олохсуйар. Онтон салгыы оо атын уерэх предметтэрин ис хоһоонун тереебут тылынан ордук чэпчэкитик ейдуур. Билиитэ-керуугэ кэнээн истэбин ахсын тылын саппааһа байар, онон атын предметтэри сахалыы уерэтии тереебут тылы баһылыырга кемелеһер. Тереебут тылын учугэйдик билэр уерэнээччи ол ейдебулугэр, сатабылыгар, уеруйэбэр тирэбирэн, нуучча тылын, омук тылларын эмиэ тургэнник уерэтэр. Хас да тылы билэр киһи информацияны ылар, туһанар кыаһа улам улаатан иһэр. Ити курдук саха тылын оскуолаһа уерэтии бары предметтэри уерэтиини кытта быһаччы ситимнээх, онно акылаат буолар ураты суолталанар. Итинэнэн сибээстээн саха тылыгар 9 кылаас уерэнээччигэ маннык сыалы туруорар: 1) Уерэнээччи улэбэ-хамнаһа, дыһалаһа-куолуга, общественной олоххо тереебут тылынан хомоһойдук кэпсэтэр, санаатын сааһылаан этэр, суруйар. 2) Саха тылын уерэбин, тыл культуратын туһунан ейдебулу ылар, литературнай нуорманы билэр, тереебут тылын барһа баайын сыаналыыр, сатаан туһанар. 3) Ийэ тылын баайынан, кэрэтинэн киэн туттар, тереебут тыла сайдарын туһугар туруулаһар, кэлэр келуенэбэ тириэрдэр ытык истээбин ейдуур. Тереебут тылы оскуолаһа уерэтии, билиини уерэх этэринэн, тылы билии икки таһымнаах: 1) литературнай тыл нуорматын баһылааһын, ол аата тыл фонетическай, лексическай, грамматическай сокуоннарын билии; 2) тыл культуратын ирдэбилин, стилистиканы билии, а.э. тыл олоххо туттуллар сиэрин, уеруйэбин, быраабылатын тутуһан санарыы, суруйуу.
Саха тылын үөрэтии сыала-соруга	Саха тылын оскуолаһа үөрэтии сүрүн соруктарын программа маннык быһаарар: • Саха тылын литературнай нуорматын били уонна ону олоххо таба туттуу. Тыл диалектнай уратылааһын билэн, саха норуота бүтүүн туттар тылынан санарыы уонна суруйуу. • Оһолор логическай толкуйдаабыннарар сайыннарыы. Тыл уонна санааһын (мышление) бэйэ – бэйэлэрин кытта ыкса сибээстээхтэр, тылы уерэтии логикалаахтык толкуйдуурга уерэтэр. Тылы кытта дырыктаныы логическай категориялары: тэннээбин, сурун бэлиэни булууну, тумуктээбин, дакаастаабыны, быһаарыыны, аналиһы уонна синтеһы уо.д.а. туһанарга уерэтэр. Тыл матырыйаалын (дорһооннору, тыллары, тыллар ситимнэһиилэрин, этиилэри) тэннээн кору уонна сибээстэрин быһаарыы, тыл биир костуугэ атын костуугун кытта ситимнээбин өйдөтүү. • Грамматическай уонна стилистическай алһаа суох таба суруйууга уонна сурук бэлиэлэрин туттууга уерэтии.

	• Төрөөбүт тылы атын тылы уорэтиигэ тирэх оностуу. Саха тылын грамматикатын били уорэнээччилэри атын тыллар тутууларын учугэйдик ойдуургэ уонна ситиьиилээхтик уорэтэргэ комолобор. • О5олор ситимнээх саналарын сайыннарыы. Уорэнээччилэри торообут тылларынан ойдобуллээхтик, сибээстээхтик, кэрэхсibilлээхтик кэпсииргэ уонна суруйарга үөрэтии. Саха тылын уорэтии сурун принциптэринэн буолаллар: • Тыл формата уонна ис хобооно биир сомо5олорун принцибэ. Тыл уорэ5ин салаалара ыкса сибээстээхтэр: грамматика уонна лексика, морфология уонна синтаксис, фонетика уонна морфология, морфология уонна орфография, синтаксис уонна пунктуация уо.д.а. • Уорэнээчи санарар уонна суруйар дьо5урун сайдыыта грамматика теориятын уорэтиини кытта сибээстээх. Саха тылыгар ыытыллар улэ бары коруннэрэ тылы сайыннараарга комолобoллор. Сана уонна сурук (тылынан уонна суругунан сана) бэйэ- бэйэлэриниин ситимнээхтэр. • Уорэтэр уонна иитэр улэ биир кэлимсэтик ыытыллар. • Тылы уонна литератураны уорэти ыкса сибээстээхтэр. Уорэх – иитии улэтин ситиьиитин биир сурун усулуобуйатынан бу принциптэр бары соптоохтук туттуллан, бэйэ – бэйэлэрин ситэрсэн, толорсон биэриилэрэ буолар. • Саха тылын оскуола5а уорэтии саха тылын туьунан наука5а, кини тибэх ситиьиилэригэр оло5уар. Оскуола программатыгар олоххо дьиннээхтик корсуллэр науканан дакаастаммыт, туох да моккурэ суох теоретическай балаьыанньалар, научнай фактар уонна тумуктэр киирэллэр. Уорэх матырыйаала системалаахтык бэриллэр. Тыл туьунан сибидиэнньэлэр наарданан биир кэлимник уорэтиллэллэр. Холобур: дор5ооннор, морфология, аат тыл, этии биир уустаах чилиэннэрэ, биир састааптаах этиилэр.
Үөрэнии дэгиттэр үөрүйэхтэрин инэрии сайыннарыы түмүгэ:	Үөрэнии дэгиттэр үөрүйэхтэрин инэрии, сайыннарыы түмүгэ: Ытык өйдөбүллэри инэрии түмүгэ (<i>личностные результаты</i>) Саха тылын оскуола5а үөрэтии кэмигэр о5о манньык ытык өйдөбүллэри (<i>духуобунай сыаннастары</i>) инэриннэ5инэ төрөөбүт тыла сайдарыгар бэриниилээх, эппиэтинэстээх буоларыгар, бэйэтин кыабын толору туһанарыгар эрэниэххэ сөп. Төрөөбүт тыл — омугу сомо5олуур тыл буоларын өйдүүр. Төрөөбүт тыл төрүт айылгыта, үйэлээх үгэһэ, этигэн кэрэтэ норуот тылынан уус-уран айымныытыгар уонна уус-уран литературатыгар сөнгүмүтэ биллэр. Төрөөбүт тылын сайыннараар, кэлэр көлүөнэ5э тириэрдэр ытык иэстээ5ин ийэ тыл үйэлэргэ чөл туруктаах буоларыгар төһө оруоллаабын өйдүүр.

Төрөөбүт тыл иитиллэр, үөрэнэр, айар-сайдар тыл буоларын итэбэйэр.
Төрөөбүт тыл элбэх омук алтыһан бииргэ олорор кэмигэр, икки (элбэх) тылланыы усулуобуйатыгар хас биирдии киһиттэн харыстабыллаах сыһыаны эрэйэрин өйдүүр.

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

Бэйэни салайынар-дьаһанар сатабыл

Тылын сайыннараар сыалы-соруугу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туох-ханнык түмүккэ кэлиэхтээбин быһа холоон билэр. Тугу билэрин-билбэтин тугу ситэри үөрэтиэхтээбин арааран өйдүүр. Сылга бииртэн итэбэйэ суох төрөөбүт тылга аналлаах бырайыактарга кыттан (*тус бырайыага, коллективной бырайыак*) үлэлиир.

«Тылы сэрэйэр» дьобуруу (*языковое чутье, чувство языка*) сайыннарыы. Бэйэтин сааһыгар сөп түбэхэр тизикскэ үөрэппит матырыйаалын сүннүүнэн тыл литературнай нуормата санарар эбэтэр суруйар киһи тылыгар төһө сөпкө эбэтэр сыһа туттуллаларын тута «сэрэйэн» билэр, итэбэйин алҕаһын быһаарар, көннөрөр, бэйэтин тылыгар-өһүгэр тыл нуорматын ирдэбилин тутуһарга дьулуһар.

Тылын сайыннараар баҕаны үөскэтии (потребность в совершенствовании собственной речи). Төрөөбүт тылын барҕа баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүһүн кыабын толору туһанарга, тылын-өһүн бэйэтэ сатаан чочуйан тупсаран санаатын сиһилии этэргэ, кэпсииргэ дьулуһар.

Хонтуруолланыы. Бэйэ санаатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр, алҕаһа суох санарарга, санаатын ыпсаран хомоҕойдук этэргэ кыһаллар.

Билэр-көрөр сатабыл. Сүрүнүөрэнэр сатабыл.

Үлэсыалын-соруугун таба туруоруу. Төрөөбүт тылын үөрэтэригэр сыал-сорук туруорунан көдүүстээхтик үлэлиир.

Билиини-көрүүнү кэнэтэр араас матырыйаалы туһаныы. Сахалыы үөрэх-наука литературатыттан (тылдыттартан ыйынныктартан энциклопедиялартан араас кинигэттэн) туһааннаах информацияны, билиини дөбөннүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр, ситимниир араас ньыманы табыгастаахтык туһанар. Сахалыы тахсар оҕоҕо аналлаах республика, улуус, оскуола хаһыаттарын-сурунаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», о.д.а.) тиһигин быспакка ааҕар, араадыһанан телевизорунан сахалыы биэриилэри сэргээн истэр-көрөр, үөрэтэр, чинчийэр, айар үлэтигэр көдүүстээхтик туһанар. Сахалыы үөрэҕи сайыннараар интернет-сайттартан туһалаах, наадалаах информацияны булан сөпкө наардаан туһанар; тизикии компьютерга сахалыы шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир; интернет нөнүө сахалыы ытыллар араас тэрээһингэ төрөөбүт тыл литературнай нуорматын тутуһан көхтөөхтүк кыттар.

Билиини сааһылааһын (структурирование знаний). Саҥа билии ыларга баар билиитигэр тирэҕирэр. Атын предметтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир (*интеграция знаний*).

Тобулук өйү сайыннараар үөрүүэхтэр. Төрөөбүт тыл оскуолаҕа оҕону сайыннараар үөрэх тутаах салааларыттан (предметтэриттэн) биирдэстэрэ. Онон үөрэнээччи саха тылын үөрэтэр кэмигэр үөрэнэргэ төрүт буолар өй үлэтин сүрүн үөрүүэхтэрин баһылыыр.

	Саха тылын лингвистическэй матырыйаалыгар тирэҕирэн өй үлэтин араас дьайыыларын кэбэҕэстик толорор: <i>тэҥнээһин</i> (сравнение), <i>ырытыы</i> (анализ), <i>холбооһун</i> (синтез), <i>түмүктээһин</i> (обобщение), (сериация), <i>ханыылатан сааһылааһын</i> (классификация), <i>майгыннатыы</i> (аналогия), <i>сааһылаан ситимнээһин</i> (систематизация). Итини сэргэ араас тойоннуур ньыманы (индукция, дедукция) табыгастаахтык туһанан дьону итэҕэтэр, ылыннарар курдук санаатын сааһылаан этэр үөрүйэҕэ сайдар. <i>Рефлексия.</i> Сыалы-соруку ситиһэр ньымаларын уонна усулуобуйаларын төһө сөпкө талбытын сыаналыыр. Үлэ хаамыытын хайдах салайан иһэрин кэтээн көрөр. Үлэ түмүгүн дьон интэриэһин болжомтотун тардар курдук сахалыы кэпсиир. <i>Бэлиэни-символы туһанар үөрүйэхтэр.</i> Дорҕоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэрин тиэкис анал бэлиэлэрин сатаан туһанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тиэкис мадьыалын онорор. Бэриллибит мадьыалга тирэҕирэн тылы, этиини толкуйдуур, тиэкиһи айар. Этиини, тиэкиһи көннөрөргө анал корректорскай бэлиэлэри сатаан туһанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, исхиэмэ, мадьыал, диаграмма көмөтүнэн көрдөрөр. Таблицанан исхиэмэнэн мадьыалынан диаграммнанан көрдөрүллүбүт лингвистическэй билиини өйдүүр уонна кэпсиир. Бодоруһар сатабыл <i>Бииргэ үлэлииргэ үөрүйэх.</i> Дьону кытта бииргэ алтыһан үөрэнэр, үлэлиир араас ньыманы баһылыыр (<i>нааранан биирдишилээн хамаанданан уо.д.а.</i>). Саастыылаахтарын улахан дьону кытта айымньылаах алтыһыы туругар кэбэҕэстик киирэр (<i>продуктивное взаимодействие</i>), биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта таһаарыылаахтык, көдүүстээхтик үлэлиир үөрүйэхтэнэр (<i>продуктивное сотрудничество</i>). <i>Кэпсэтэр үөрүйэх.</i> Кэпсэтии уратыларын өйдүүр, табан кэпсэтэр. Кэпсэтэр кинитин убаастыыр, сэнээрэр, санаатын болжойон истэр, ылынар. Ханнык баҕарар эйгэҕэ кэпсэтэригэр дьон болжомтотун тардар, сэргэхситэр, сонурҕатар, көбүлүүр сатабылы табан туһанар. Кэпсэтэр кэмгэ бэйэ көрбүтүн истибитин аахпытын сиһилии сэхэргиир. Дьон өйдөспөт, тыл тылга киирсибэт буолар төрүөттэрин сөптөөхтүк сыаналыыр, сатаан ырытар, өйдөһүү суолун дөбөннүк тобулар. <i>Кэпсэтии сизэрин (речевой этикет) тутуһар үөрүйэх.</i> Дьону кытта алтыһыыга кэпсэтии сизэрин тутуһар, туттан-хаптан бодоруһуу ньымаларын тоҕоостоохтук туттар. Сахалыы дорооболоһор, билсир, быраһаайдаһар, көрдөһөр, бырастыы гыннарар, буойар, телефонуна кэпсэтэр, о.д.а. үгэстэри ингэриммит, күннээҕи олоҕор өрүү туттар.
Тустаах үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ (предметные результаты)	Тустаах үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ (предметные результаты) . Орто сүһүөх оскуолаҕа «Саха тыла» биридимизти үөрэтии түмүгэ Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии кэмигэр ытык өйдөбүллэри (<i>личностные результаты</i>) ингэрии түмүгэ: 1) тыл баайа, кыаҕа, күүһэ – бу омук баайа, кыаҕа, инники кэскилэ буоларын өйдүүр; ийэ тыл киһи иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата, айар-тутар дьобура сайдар эйгэтэ буолар диэн итэҕэйэр;

2) төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһин, этигэн кэрэтин ытыктыыр, киэн туттар, харыстыыр, тылын-өһүн сайыннарарга дьулуһар;

3) ылбыт билиитигэр, тылын баайыгар тирэҕирэн саныыр санаатын холкутук тиэрдэр; сангарар санатын кэтээн көрөн сөптөөх түмүк оностор.

Үөрэх сатабылларын (*метапредметные результаты*) ингэрии түмүгэ:

1) сангарар сана бары көрүнүн баһылааһын:

Истии (аудирование) уонна аабы:

- тылынан уонна суругунан иһитиннэриини сөпкө өйдөөһүн (бодоруһуун у, тиэкис тиэмэтин, сүрүн санаатын; сүрүн уонна эбии иһитиннэриини);

- араас көрүннээх, истииллээх тиэкиһи сатаан аабы;

- араас көрүннээх, истииллээх тиэкиһи сатаан истии;

- араас иһитиннэриини сатаан булуу, биллэрэр-иһитиннэрэр эйгэни, Интэриниэти киллэрэн туран;

- чопчу тиэмэҕэ матырыйаалы наардааһын; иһитиннэриини бэйэ көрдөөн булууга, ону сатаан тиэрдии;

- дьон сангарар санатын ис хоһоонунан, истиилистикэлии уратытынан тэнниһи тутан быһаары.

Сангары уонна сурук:

- үөрэх хаамыытыгар туох сыал-сорук турарын сатаан быһаарар (биирдиилээн уонна кэлэктиибинэн), үлэни бэрээдэгинэн аттарар, түмүгүн сатаан сыаналыыр, ону тылынан уонна суругунан сөпкө тириэрдэр сатабыл;

- истибит эбэтэр аахпыт тиэкиһин кылгатын быһаарар (былаан, кэпсээн, кэниспик, аннатаассыйа);

- тиэкис араас көрүнүн, истиилин тутуһан тылынан уонна суругунан сатаан онорор;

- тиэкискэ ирдэнэр нуорманы тутуһан саныыр санаатын тылынан уонна суругунан сатаан биэрэр; аахпыт, истибит, көрбүт чакчытыгар тус санаатын сатаан этэр;

К7капв- күннээҕи олоххо саха тылынан сөпкө сангары, лиэкстикэлии, кырамаатыкалы, истиилистикэлии нуормаларын, сүннүүнэн, тутуһар; таба суруйууга, сурук бэлиэтигэр быраабыла сүрүн ирдэбиллэринэн сирдэтэр;

- дьону кытта кэпсэтэригэр кэпсэтии сиэрин тутуһар; сөпкө туттан-хаптан алтыһар;

- үөрэх хаамыытыгар, күннээҕи олоххо тылын-өһүн хонтуруолланар; сыһатын-халтытын булан көннөрүнэр; суруйбут тиэкиһин көннөрөр, тупсарар;

- табаарыстарын иннигэр туран кылгас иһитиннэрии, дакылаат, эрэпэрээт онорор; араас тиэмэни дьүүллэһиигэ көхтөөхтүк кыттар.

2) ылбыт билиитин, сатабылын, үөрүйэҕин күннээҕи олоххо туһанар; төрөөбүт тылын көмөтүнэн атын биридимизтэри үөрэтэн билии ылар; нуучча, омук тылларын, литэрэтиирэни үөрэтэригэр саха тылыгар үөрэммитин алтыһыннараар.

3) дьону-сэргэни кытта бодоруһарыгар, кыттыгас үлэҕэ, тын суолталаах тиэмэни дьүүллэһиигэ кэпсэтии сиэрин, төрүт култуураны кытта дьүөрэлээн туттар.

Тустаах үөрэх биридимизтин үөрэтии түмүгэ:

1) тыл сүрүн аналын, саха тыла нуучча тылын кытта судаарыстыбалыгы тэн ыстаатыстаабын, тыл норуот култууратын кытта ыкса ситимнээбин, төрөөбүт тыл киһиэхэ уонна уопсастыбаҕа сүнкэн оруоллаабын өйдүүр;

2) төрөөбүт тыл гуманитарнай наукаларга ылар миэстэтин уонна үөрэхтээһиннэ туох суолталаабын өйдүүр;

3) төрөөбүт тыл туһунан билим сүрүн төрүттэрин удумаҕалыыр;

4) тыл үөрэбин (лингвистика) сүрүн өйдөбүллэрин: тыл үөрэбин салааларын; санарар сана тылынан уонна суругунан бэриллэтигин; монолог, диалог көрүннэрин; кэпсэтии, бодоруһуу сиэрин; кэпсэтии, билим, публуустука, дыала-куолу истиилин, уус-уран литэрэтиирэ тылын-өһүн; сана тииптэрин (сэхэргээһин, ойуулааһын, тойонноохун); тиэкиһи билэр;

5) тыл баайын араас дэгэтин өйдүүр, тылынан уонна суругунан алтыһыга сиэри, литэрэтиирэлиин нуорманы тутуһар;

6) тыл сүрүн көстүгүн, кырамаатыкалы халыыптарын тутта билэр, ырытар, тылыгар-өһүгэр сатаан туттар;

7) тылы сатаан ырытар (сана дорҕоонунан, састаабынан, лексикэлиин, морфологуйалы), сиинтэксистии (ситиминэн, этии чилиэнинэн), иэйиини көрдөрөр сыһыан тыллары сатаан туттар;

8) бодоруһууга синиэньими (лексикэлиин, кырамаатыкалы) сатаан туттуу кэрэтин өйдүүр, тылыгар-өһүгэр туттар;

9) төрөөбүт тыла кэрэтин өйүүр, уус-уран литэрэтиирэ тиэкиһигэр булан сыаналыыр.

Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматическай) тутуһар.Дорҕоону, буукубаны, тыл сүһүбүн сана чааһын этии чилиэнин судургу этиини булар, быһаарар, наардыыр.

Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутуһар.

Тиэкис өйдөбүлүн бэлиэтин билэр (тиэмэтэ, сүрүн санаата, аата, эпиграф, тутула, этиилэрин ситимэ).

Саныыр санаатын сааһылаан дьонно өйдөнүмтүөтүк, тийимтиэтик этэр, тиэкис тутулун тутуһан суруйары сатыыр.

Тиэкис тииптэрин сэхэргээһин ойуулааһын тойонноохун диэн араарар.

Монолог (сэхэргиир, ойуулуур, тойоннуур) уонна диалог (кэпсэгии, санаа үллэстии, ыйыталаһыы, о.д.а.) арааһын сатаан туһанар.

Бэйэ санатын (тылынан суругунан) сатаан хонтуруолланар, тиэкиһин ис хоһоонун тылын - өһүн сыаналанар, алҕастарын булар, чочуйар, тупсарар».

Манна көстөрүнэн «компетенция» диэн өйдөбүл «сатабыл», диэн тылынан бэриллэбит, оттон орто уонна үрдүкү сүһүөх оскуолаҕа «үөрэх дэгиттэр үөрүйэхтэр» терминэ кирибит.

Үөрэх дьылын уонна чиэппэр бүтүүтүгэр билиини тургутан көрөргө,сыана туруорарга араас хабааннаах тестэр,эрчиллиилэр,хартыынанан диктаннар,боппуруостарга эппиэттээһин ыытыллар.мүнүүтэҕэ аабылар, ааҕан баран кэпсээһин. Мониторинг оцоруллар.

Үөрэх предметин үөрэтии формата	Үөрэнээччилэри уруокка интэриэстэрин көбүтэн араас технологиялары туһанан уруогу ытыахха соп. Хатылааһын уруоктары оонньуу технологиятынан, интеллектуальной боппуруостарга эппиэттэтэн, интегрированной уруоктары ытан, оҕо бэйэтин бэрэбэркэлэнэрин ситиһии.
Үөрэх предметин үөрэтии торума	9 кылааска - 68 чаас. Нэдиэлэҕэ 2 чаас. 1 чиэппэр — 24 чаас 2 чиэппэр — 24 чаас 3 чиэппэр — 30 чаас 4 чиэппэр — 24 чаас

